

J. P. TRAP

KONGERIGET
DANMARK

FJERDE OMARBEJDEDE UDGAVE

PAA GRUNDLAG AF DEN AF H. WEITEMEYER UDGIVNE 3. UDGAVE
OG UNDER MEDVIRKNING AF VIDENSKABSMÆND, FAGFOLK OG
STEDLIGE MEDDELERE FRA ALLE LANDETS EGNE

UDGIVET AF

GUNNAR KNUDSEN

I. BIND

INDLEDENDE BESKRIVELSE AF DANMARK

KØBENHAVN OG FREDERIKSBERG

KØBENHAVN 1929
G. E. C. GADS FORLAG
(FREDERIK GAD)

INDLEDENDE BESKRIVELSE AF DANMARK.

Redigeret af ADOLPH JENSEN.

	Pag.
I. LANDET.	
1. Indledende geografisk Oversigt. Af Departementschef ADOLPH JENSEN ...	1
2. Den topografiske Opmaaling og Kortlægning. Af Oberst N. P. JOHANSEN ..	3
3. Den økonomiske Opmaaling og Matrikuls kortene. Af Professor N. THORKIL- JENSEN	6
4. Landets geologiske Beskaffenhed. Af Direktøren for Danmarks geologiske Undersøgelse, Dr. phil. VICTOR MADSEN	8
5. Landets Overfladeforhold. Efter Professor N. V. USSING	17
6. Farvandene. Af Kommandør H. RAVN	20
7. Klimatet. Af Statsmeteorolog H. HANSEN	25
8. Bebyggelse og Stednavne. Af cand. mag. GUNNAR KNUDSEN	30
9. Den administrative Inddeling. Af Afdelingschef GUNNAR DAM	32
II. BEFOLKNINGEN.	
1. Raceforhold. Af Læge SØREN HANSEN	35
2. Folketallets Størrelse og Vækst. Af Kontorchef H. CL. NYBØLLE	38
3. Befolkningens S sammensætning. Af Samme	47
III. STYRELSEN.	
1. Statsforfatningen. Af Professor, Dr. jur. KNUD BERLIN	58
2. Statsforvaltningens Organer. Af Samme	67
3. Kommunerne og deres Styrelse. Af Samme	71
4. Statens og Kommunernes Finanser. Af Kontorchef CORDT TRAP	75
IV. NÆRINGSLEVET.	
1. Landbruget. Af Professor O. H. LARSEN	82
2. Skovbrug og Jagt. Af Skovrider O. G. KONRADSEN	102
3. Havebruget. Af Havebrugskandidat ANDREAS MADSEN	107
4. Fiskeriet. Af Fuldmægtig, cand. mag. AAGE STRUBBERG	112
5. Industri og Haandværk. Af Departementschef ADOLPH JENSEN	117
6. Handelen. Af Samme	127
7. Skibsfarten. Af Samme	136
8. Samfærdselsmidlerne. Af Samme	138
9. Penge- og Forsikringsvæsen. Af Kontorchef EINAR COHN	141

V. SOCIALE FORHOLD.	Pag.
1. Den sociale Lagdeling. Indtægts- og Formueforhold. Af Afdelingschef GUNNAR DAM.....	150
2. Arbejder- og Arbejdsgiverorganisationer. Af Departementschef ADOLPH JENSEN	156
3. Offentlig Forsorg for Ubemidlede. Af Kontorchef CORDT TRAP.....	161
4. Boligforhold. Af Sekretær, cand. polit. SVEND NIELSEN	172
VI. KULTURELLE FORHOLD.	
1. Kirkelige Forhold. Af Departementschef V. HOLBØLL	177
2. Undervisningsvæsen. Af Rektor JULIUS NIELSEN	180
3. Museer og Samlinger for Kultur og Kunst. Af Museumsinspektør CHR. AXEL JENSEN	185
4. Fredlysnng af Oldtidsmindesmærker. Af Museumsinspektør C. NEERGAARD	190
5. Arkitektoniske Mindesmærker og deres Bevaring. Af Museumsinspektør CHR. AXEL JENSEN	193
6. Naturfredning. Af Professor, Dr. phil. A. MENTZ	197

IV.

Næringslivet.

1. Landbruget.

Landbrugets samfundsmæssige Betydning. Landbruget har fra ældgammel Tid været Danmarks Hovederhverv. De naturlige Forhold og Befolkningens Naturel har gjort en saadan Erhvervsudvikling næsten selvfølgelig. Terrænforholdene og Jordens Beskaffenhed begunstiger en intensiv Jordbrugsdrift, Klimaet lægger ingen Hindringer i Vejen derfor, og Landets geografiske Beliggenhed letter Afsætningen af Landbrugets Overskudsproduktion til andre Lande og Tilførslen af de fornødne Raastoffer som Grundlag for en yderligere Intensivering og Industrialisering af Driften.

Men selvfølgelig er det ikke alene Landbruget, der har draget Nytte af den gunstige Beliggenhed. Handel og Fiskeri har fra gammel Tid spillet en væsentlig Rolle, og i Nutiden har den industrielle Udvikling i Byerne ogsaa taget et stærkt Opsving, selv om denne Udvikling er kommet senere i Danmark end i mange andre Lande, som har de naturlige Raastoffer (Kul, Jærn, Mineralier etc.) lige ved Haanden.

Omkring Overgangen til det 19de Aarhundrede udgjorde Landbrugsbefolkningen i Danmark endnu c. $\frac{2}{3}$ af den samlede Befolkning, og 50 Aar senere godt Halvdelen. I de følgende 30 Aar, som var en kraftig Opgangsperiode for Landbruget, blev Forholdet væsentlig uforandret, idet Landbrugsbefolkningen gik frem omtrent i samme Forhold som den øvrige Befolkning; men under Landbrugskrisen i Slutningen af Aarhundredet var der ikke alene ingen Fremgang men endog absolut Tilbagegang, saaledes at Landbruget i 1901 kun beskæftigede knapt 40% af Befolkningen. Efter Aarhundredskiftet er denne Udvikling yderligere fortsat, og ved Folketællingen i 1921 var Landbrugsbefolkningens Procenttal helt nede paa godt 30 eller, hvis Havebrug og Skovbrug medtages, omtrent $\frac{1}{3}$ af den samlede Befolkning (se p. 53).

Forklaringen til denne Tilbagegang trods en samtidig stærk Udstykningsbevægelse og en stadig stærkere Intensivering af Driften maa dels søges i den stærke Udvikling paa Landbrugsmaskinernes Omraade, hvorved Arbejdskraft spares, og dels i en samfundsmæssig set fornuftig Arbejdsdeling, hvorved meget Arbejde, som tidligere udførtes hjemme i Bedriften, nu udskilles som selvstændig Industri eller Haandværk (Bugning, Brygning, Mejerivæsen, Fremstilling af Redskaber,

Klædevarer, Husflidsgenstande etc.), og de derved beskæftigede Personer medregnes ikke under Landbrug.

Derfor kan Landbrugets samfundsmæssige Betydning heller ikke maales ved dets Beskæftigelsesprocent. Rent bortset fra de her nævnte og flere andre Industrier, som har direkte Tilknytning til Landbruget, maa det erindres, at Erhverv som Handel og Transport i væsentlig Grad betinges af den mægtige Udvikling i Landbrugets Produktion, som har fundet Sted navnlig i det sidste halve Aarhundrede, og som medfører en stadig stigende Vare- og Pengomsætning. Alene vor Udenrigsomsætning er siden Midten af 70'erne mere end fordoblet, og navnlig hvad Eksporten angaar, falder Hovedparten heraf paa Landbruget, for de sidste 5 Aar endog c. 83% af den samlede Specialudførsel. Landbrugets Overskudsudførsel andrager for de samme 5 Aar godt 800 Mill. Kr. aarlig, hvilket Beløb dækker c. $\frac{1}{3}$ af den Overskudsimport, som Samfundet iøvrigt har Brug for, ja i de sidste 2 Aar (1925 og 1926) endog over 85%.

Hvis man for de samme 5 Aar vil forsøge en Opgørelse af Landbrugets samfundsmæssige Udbytte, hvorved her forstaas det samlede Beløb, som Landbruget afgiver i Form af Arbejdsvederlag, Kapitalrente samt offentlige Skatter og Afgifter, vil man ifølge de af Det landøkonomiske Driftsbureau bearbejdede Regnskaber komme til et Beløb af c. 1600 Mill. Kr. aarlig, hvoraf Arbejdsvederlaget udgør godt 1000 Mill. Kr. Regner man endvidere med, at der til Landbruget er knyttet c. 1 Mill. Mennesker, og at Aldersfordelingen er den samme som for den øvrige Befolkning, vil der til hver Person over 14 Aar blive et beregnet Arbejdsvederlag af c. 1400 Kr. aarlig, inclusive Kost og Bolig. Omregnes hele Arbejdsstyrken i voksne Mænd, bliver den aarlige Arbejdsfortjeneste pr. beregnet voksen Mand c. 2000 Kr., hvilket maa anses for meget tilfredsstillende.

Tages endvidere i Betragtning den Betydning, som Landbruget samfundsmæssigt har ved direkte og indirekte at skabe Levemuligheder for en væsentlig Del af den øvrige Befolkning, vil det forstaas, at Landbruget trods den tidligere omtalte Forskydning i Beskæftigelsesprocenten fremdeles med fuld Ret kan betegnes som Landets Hovederhverv.

Ejendomsfordeling og Besiddelsesforhold. Grundlaget for Landbrugets Produktion er de enkelte Driftsenheder. En god Fordeling af Jorden saavel med Hensyn til Arealets Størrelse og Arrondering som ogsaa med Hensyn til Besiddelsesmaaden er af fundamental Betydning for Landbrugets Produktivitet.

For dansk Landbrug er det karakteristisk, at de mellemstore Driftsenheder altid har spillet en dominerende Rolle. Ved den første fuldstændige Matrikel i 1688 beslaglagde de saakaldte Bønderbrug omtrent 90% af Hartkornet, fordelt paa c. 60,000 Ejendomme, medens de egentlige Hovedgaarde kun omfattede c. 8%, fordelt paa godt 700 Ejendomme, og Husmandsbrugene endnu spillede en ganske underordnet Rolle. I det følgende Aarhundrede skete der næppe nogen væsentlig Forandring i dette Forhold, men under Reformperioden og den første Halvdel af det 19de Aarhundrede forøgedes Antallet af Smaabrug meget stærkt, hovedsagelig paa Bekostning af Bønderbrugene, hvis Antal i Slutningen af det 18de Aarhundrede formindskedes noget, og hvis Hartkornstilliggende var i stadig, omend ikke

stærk Tilbagegang. Denne Tilbagegang skyldes dog ogsaa Inddragning af Bøndergods under Hovedgaardene, idet disses Antal og Areal forøges, omend langt fra i samme Forhold som i mange andre Lande.

Efter Matriklen af 1844 anvendes en noget anden Hartkornsinddeling end tidligere. Under Betegnelsen Store Gaarde sammenfattes nu alle Ejendomme over 12 Td. H., medens Ejendomme med 1-12 Td. H. betegnes som Bøndergaarde og Smaabrug med under 1 Td. H. som Huse. Fra 1850 til 1905 viser den officielle Statistik, at der er Fremgang i Antallet indenfor alle tre Ejendomsgrupper, men dog særlig for Landbrugshusenes og de smaa Bønderbrugs Vedkommende, medens de store Gaardes Antal kun er steget meget lidt, og de store Bøndergaarde som Følge af en fortsat Arvedeling har været i stadig Tilbagegang.

Ejendoms- og Hartkornsfordeling 1850-1905.

	1850	1885	1905
Store Gaarde:			
Antal	1,829	2,041	2,093
Td. Hartkorn	52,806	56,609	58,182
Bøndergaarde:			
Antal	67,848	72,965	74,517
Td. Hartkorn	290,863	275,065	271,109
Landbrugshuse:			
Antal	98,168	151,957	183,210
Td. Hartkorn	28,273	41,370	43,128

Fremgangen i de store Gaardes Antal og Hartkorn er som nævnt en Fortsættelse af Bevægelsen i Slutningen af det forrige Aarhundrede, men skyldes for denne Perodes Vedkommende dog navnlig Fæstelovgivningen, idet der ved Fæstelovene af 1861 og 1873 for at fremme Salget blev givet Godsejerne Ret til Inddragelse af $\frac{1}{3}$ af det bortsolgte Bøndergods. Disse Bestemmelser forklarer ogsaa tildels Tilbagegangen i Bondehartkornet, som imidlertid tillige skyldes den omtalte Udstykningsbevægelse og Arvedeling, hvorved mange Bøndergaarde halveres eller yderligere formindskes, omend der stadig drages Omsorg for, at Hovedparcellen bevarer Karakteren af Bønderbrug. Deraf Forklaringen til Fremgangen i Antal samtidig med Tilbagegangen i Hartkorn.

For Husenes Vedkommende er der i den anførte Oversigt kun medtaget saadanne Huse, hvis Areal er tilstrækkeligt til, at der har fundet en Hartkornsansættelse Sted. Ikke desto mindre er Fremgangen jo overordentlig stærk, omtrent en Fordobling i Løbet af godt 50 Aar, og dette vel at mærke uden direkte Indgreb fra Statens Side. Det maa imidlertid erindres, at kun en Del af disse Huse har et saadant Jordtilliggende, at de kan betegnes som egentlige Landbrug; ved Slutningen af Aarhundredet gælder dette antagelig kun om c. Halvdelen.

Efter Aarhundredskiftet kommer der imidlertid en Ændring heri, idet Staten ved Laan og Tilskud til Oprettelse af Husmandsbrug har bidraget i væsentlig Grad til disses Forøgelse. Ved Husmandsloven af $\frac{24}{3}$ 1899 og de efter Krigen gennemførte Jordlove af $\frac{4}{10}$ 1919 er der i de forløbne 25 Aar med Statstilskud oprettet c. 16,000 Husmandsbrug, foruden at der ved Tillægslaan er givet Adgang til Forøgelse af et betydeligt Antal allerede eksisterende Smaabrug.

Efter den sidste Ejendomsskyldvurdering, for hvilken Opgørelse foreligger, var Ejendomsfordelingen i 1924 følgende:

Store Gaarde (over 12 Td. H.).....	2,291	med	58,341	Td. H.
Bøndergaarde (1-12 Td. H.).....	85,974	-	284,517	- -
Landbrugshuse (under 1 Td. H.).....	110,528	-	45,974	- -

Altsaa tilsammen 198,793 Brug med 388,832 Td. H., men denne Statistik er ikke fuldstændig, idet den som nævnt kun omfatter Landdistrikterne. Allerede i 1919 (20) angives Antallet af egentlige Landbrug for hele Landet (de sønderjyske Landsdele indbefattet) til 205,929, og dette Tal er siden da antagelig forøget med 5-6000 nye Brug. Det samlede Areal, som var knyttet til disse Brug, udgjorde i 1919 3,818,925 ha, hvilket giver en Gennemsnitsstørrelse af 18,5 ha eller 16,1 ha landbrugsmæssigt benyttet Areal pr. Ejendom. C. 66% af Arealet falder paa Ejendomme mellem 10 og 60 ha, 19% paa Ejendomme over 60 ha og c. 15% paa Smaabrug mellem 0,5 og 10 ha.

Ved Siden af denne for Danmark ret ejendommelige og gunstige Jordfordeling maa det ogsaa fremhæves, at Arealets Arrondering for den enkelte Ejendom er god. Under Opløsningen af Landsbyfællesskabet i Slutningen af det 18de Aarhundrede og den efterfølgende Tid blev Bøndergaardernes Udskiftning gennemført bedre end i mange andre Lande, og det hører derfor til Sjældenhederne, at de smaa og mellemstore Ejendomme har den dyrkede Jord liggende paa flere forskellige Steder, selv om det naturligvis forekommer hist og her, bl. a. som Følge af senere Tilkøb.

En tredje Ejendommelighed ved dansk Landbrug er Besiddelsesmaaden. Omkring Midten af det 18de Aarhundrede var største Parten af Bønderjorden Fæstegods; men under og efter Reformperioden sker der en kraftig Forskydning i Retning af Selveje eller Arvefæste, og denne Bevægelse er fortsat gennem hele det 19de Aarhundrede baade for Bøndergaardernes og Husenes Vedkommende, navnlig efter de tidligere omtalte Fæstelove i 60erne og 70erne. Omkring 1850 var endnu c. $\frac{1}{3}$ af Bøndergaardene og Halvdelen af Husene Fæste; men i 1905 var dette kun Tilfældet med henholdsvis 5 og 8%, og Bevægelsen er stadig fortsat, indtil Loven af $\frac{30}{100}$ 1919, der fuldstændig ophæver Fæste for Gaardenes Vedkommende, medens det fremdeles bibeholdes for Huse i mindre Omfang. Ej heller Forpagtning spiller nogen væsentlig Rolle i dansk Landbrug undtagen for de større Gaardes Vedkommende. Omkring Aarhundredskiftet var antagelig 6-7% af Landets Jord forpagtet ud, og dette Forhold har næppe ændret sig synderligt siden, i hvert Fald er Forpagtning ikke bleven mere udbredt.

Landbrugets Produktionsforhold. Den omtalte Udvikling af Jordforde-
lings- og Besiddelsesforholdene indenfor Landbruget har i ikke ringe Grad bi-

draget til at fremme en intensiv Landbrugsdrift. Dette gælder saavel for Plante-
produktionen som for den dyriske Produktion. I det sidste Par Menneskealdre er
der desuden gjort et betydeligt Arbejde for Udvidelse og Grundforbedring af det
landbrugsmæssigt benyttede Areal. Store Hedestrækninger i Jylland er bragt under
Kultur, navnlig efter Hedeselskabets Oprettelse i 1866, og c. 350,000 ha af disse
Arealer er kommet Landbruget til gode. Samtidig er der indvundet over 100,000 ha
ved Opdyrkning af Mose- og Klitarealer samt ved Udtørring og Inddæmning,
medens omtrent $\frac{1}{3}$ af det dyrkede Areal er drænet og over Halvdelen merglet
eller kalket.

Herved er Jordens Produktivitet i væsentlig Grad forøget og vil kunne ventes
yderligere forøget i Fremtiden ved fortsatte Grundforbedringsarbejder. Derimod er
Mulighederne for en fortsat Udvidelse af det dyrkede Areal ret begrænsede, om-
end der ogsaa paa dette Omraade fremdeles vil kunne naas en Del baade ved
Opdyrkning, Inddæmning og Udtørring. Men samtidig beslaglægges stedse større
Arealer ved Bebyggelse, Anlæg af Veje og Baner etc., saaledes at det landbrugs-
mæssigt benyttede Areal næppe vil kunne ventes væsentlig forøget. Ved den sidste
fuldstændige Arealopgørelse i 1919 (for Sønderjylland 1920) udgjorde dette c. 75%
af det samlede Areal, hvoraf igen c. 87% falder paa Agermarken, c. 8% paa Eng
og Resten paa andre naturlige Græsmarker udenfor Agermarken. Sammenlignet
med de fleste andre Lande har Danmark saaledes baade et forholdsvis stort Land-
brugsareal og indenfor dette igen en meget stor Procentdel under Plov. Dette
gælder navnlig ved Sammenligning med de andre nordiske Lande, hvor Land-
brugsarealet kun udgør 5-10%, men selv blandt de egentlige Landbrugslande i
Europa kommer kun de britiske Øer op paa Højde med Danmark, hvad det sam-
lede Landbrugsareals forholdsmæssige Størrelse angaar, og Agermarken er procent-
vis langt større i Danmark end i noget andet Land. Dette er dels en Følge af, at
Terræn- og Jordbundsforhold som nævnt ingen Vanskeligheder lægger i Vejen for
Agerkultur, men skyldes ogsaa, at Sommerne børen mange Steder er lovlig ringe
for Græsningskultur.

Agermarkens Benyttelse kommer under disse Omstændigheder til at spille
en fremtrædende Rolle for Planteproduktionens Størrelse og Sammensætning, og

Agermarkens procentvise Benyttelse 1861-1925.

	1861	1881	1896	1912	1919	1925
Korn og Bælgsæd	46,7	45,3	45,1	44,5	44,7	46,2
Græs og Grønfoder	38,9	38,7	37,6	32,7	31,5	31,3
Foderroer	0,1	0,7	2,9	10,1	11,3	13,4
Kartofler	1,4	1,8	2,0	2,4	3,8	2,7
Sukkerroer	—	0,1	0,5	1,3	1,7	1,4
Andre Afgrøder	4,1	2,7	1,3	1,1	1,6	1,1
Helbrak	8,8	8,2	7,5	3,4	2,5	1,7
Anden Brak	—	2,5	3,1	4,5	2,9	2,2

paa dette Omraade er der sket en væsentlig Forskydning i de Aar, for hvilke der foreligger en officiel Statistik. I Gennemsnit for hele Landet giver foranstaaende Tabel i store Træk Oplysning herom.

For Kornafgrøderne taget under et er Forandringen ikke stor, men mellem de enkelte Kornarter er der betydelige Forskydninger. Hvedearealet var saaledes i stadig Tilbagegang indtil Aarhundredskiftet, medens Rugarealerne gik stærkt frem, tildels som Følge af de nyopdyrkede Hedejorders Besaaing. Efter Aarhundredskiftet har Forholdet været omvendt: Rugarealet er gaaet stærkt tilbage, medens Hvedearealet er mere end fordoblet, saa at det nu udgør 25-30 % af det samlede Vintersædsareal imod kun c. 10 % ved Aarhundredskiftet; men som Helhed er Vintersædsarealet formindsket og udgør nu under $\frac{1}{4}$ af det samlede Kornareal imod omtrent $\frac{1}{3}$ i 1861.

For Vaarsædsarealerne har der ogsaa været store Forskydninger. Bygarealet har været i stadig Tilbagegang lige indtil 1914, hvorefter der atter er en ringe Fremgang. Havrearealet var stigende indtil Aarhundredskiftet, men har siden holdt sig omtrent konstant, medens Blandsædsarealet har været stærkt stigende hele Perioden. For de 3 Aar 1924-26 fordeler Korn- og Bælg-sædsarealet sig saaledes, angivet i 1000 ha og i %:

	Hvede	Rug	Byg	Havre	Bland- sæd	Bælg- sæd	Bog- hvede	Ialt
1000 ha	80,4	203,9	304,5	443,6	232,2	6,4	1,7	1272,7
%	6,3	16,0	23,9	34,9	18,3	0,5	0,1	100,0

For Græs- og Grønfoderarealet er der procentvis en stadig Tilbagegang, og fra Aarhundredskiftet er der ogsaa en absolut Tilbagegang, som navnlig falder paa de ældre Græsmarker. Samtidig har Lucernearealet været i stadig Fremgang paa Vikkehavrearealernes Bekostning, hvilket maa anses for et absolut Gode.

Størst Forskydninger fremviser dog Rødfrugt- og Kartoffelarealet samt Brakarealerne. For Kartoffelarealet har der været en jævn Fremgang indtil Krigsaarene, da Arealet kulminerede med tæt ved 100,000 ha. Herefter har der atter været nogen Tilbagegang, men der dyrkes dog endnu c. 70,000 ha. For Sukkerroer er Forholdet et lignende. Siden Dyrkningen paabegyndtes i 70erne har der været Fremgang indtil 1919, hvorefter Arealet har været stærkt svingende efter Priserne. For Foderroerne derimod har Fremgangen været uafbrudt gennem hele Perioden, og navnlig efter Midten af 90erne har den været meget iøjne-faldende. I 1925 omfattede det samlede Foderroeareal 370,000 ha, svarende til godt $\frac{1}{5}$ ha for hvert beregnet stort Stk. Hornkvæg, vistnok mere end for noget andet Land.

I Gennemsnit for de sidste 3 Aar fordeler Rodfrugtarealet sig saaledes:

	Kar- tofler	Runkel- roer	Kaal- roer	Tur- nips	Gule- rødder	Sukker- roer	Ialt
1000 ha	74,8	103,0	203,8	57,7	3,5	36,3	479,1
%	15,6	21,5	42,5	12,0	0,8	7,6	100,0

I nøje Forbindelse med Rodfrugt dyrkningens mægtige Fremgang staar Brakarealernes Formindskelse, hvilket er af særlig Betydning for Helbrakkens Ved-

kommende. Siden Rodfrugtdyrkningen for Alvor begyndte i Midten af 80erne, er Helbrakarealet reduceret med c. 150,000 ha, og i de senere Aar er der ogsaa Tilbagegang i Halvbrakarealet, hvilket tilsammen er Udtryk for en forøget Driftsintensitet.

Forøvrigt har de her nævnte Forskydninger i Arealets Anvendelse været noget forskellige i de forskellige Landsdele, og en Sammenstilling af Arealstatistikken for det sidste Aar, hvorfra en fuldstændig Arealstatistik foreligger, viser, at der fremdeles er betydelige Forskelligheder.

Agermarkens procentvise Benyttelse 1925 for de forskellige Landsdele.

	Sjælland og Møn	Fyn	Laaland- Falster	Østlige Jylland	Nordlige Jylland	Vestlige Jylland	Sydlig Jylland	Hele Landet
Hvede	5,7	5,4	6,9	2,7	0,2	0,4	3,0	2,9
Rug	6,2	5,3	2,2	7,0	9,2	11,5	6,9	7,8
Byg	17,7	16,3	27,1	9,7	6,3	4,2	9,4	10,9
Havre	12,4	11,7	11,0	20,5	19,0	17,2	15,4	16,1
Blandsæd	7,6	10,6	3,8	7,3	10,3	8,5	6,2	8,2
Kornafgrøder ialt.....	49,6	49,3	51,0	47,2	45,0	41,8	40,9	45,9
Kløver og Græs	20,0	21,4	14,4	23,7	31,1	31,5	28,5	25,7
Lucerne	2,0	2,4	3,0	0,6	0,1	0,1	0,3	1,0
Vedv. Græs	1,0	2,0	0,8	3,8	1,9	4,6	15,9	3,8
Vikkehavre	1,5	1,0	1,4	0,8	0,4	0,4	0,4	0,8
Græs og Grønfoder ialt..	24,5	26,8	19,6	28,9	33,5	36,6	45,1	31,3
Kartofler.....	1,9	1,6	0,6	2,4	4,0	4,2	1,5	2,7
Foderroer	12,8	14,1	7,9	16,5	13,0	14,0	9,4	13,4
Sukkerroer og Cikorie ..	1,6	2,1	16,6	0,2	—	—	0,4	1,4
Rodfrugtafgrøder ialt....	16,3	17,8	25,1	19,1	17,0	18,2	11,3	17,5
Andre Afgrøder.....	2,8	2,2	1,6	1,4	0,5	0,7	0,9	1,4
Helbrak	3,3	2,5	0,8	2,0	1,0	0,6	1,3	1,7
Halvbrak	3,5	1,4	1,9	1,4	3,0	2,1	0,5	2,2
Ialt...	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Særlig iøjnefaldende er Forskellen ved Sammenligning mellem Laaland-Falster og det sydlige eller vestlige Jylland, idet navnlig Sønderjylland trods de gode Jorder og det gunstige Klima i de østlige Amter dog som Helhed har en mere ekstensiv Drift end det øvrige Land: mindre Korn- og Rodfrugtarealer og større Græsarealer, særlig af vedvarende Græs, som f. Eks. i Tønder Amt udgør 37% af Agermarken foruden de store vedvarende Græsarealer udenfor denne. I de østlige Amter falder Forholdene nærmere sammen med Østjylland og Fyn, dog at Rodfrugtarealet endnu er betydeligt mindre. Derimod har Vestjylland et forholdsvis stort Rodfrugtareal.

En noget tilsvarende Forskel i Arealets Benyttelse viser de forskellige Størrelsesgrupper af Landbrugsejendomme. Medens de smaa Brug har forholdsvis store Arealer med Foderroer og andre Foderafgrøder indenfor Agermarken, er Dyrkningen af Salgsafgrøder samt Brakarealet forholdsvis størst i de store Brug, hvilket selvfølgelig hænger sammen med, at Husdyrbruget spiller en mindre Rolle her end i Smaabrugene og de mellemstore Brug.

Høstudbyttet. Den omtalte Forskydning i Arealets Benyttelse har i væsentlig Grad medvirket til en Forøgelse af Høstudbyttet. Rodfrugtarealernes Udvidelse i Forbindelse med Helbrakkens og de daarligste Græsarealers Indskrænkning virker altsammen i denne Retning, men hertil kommer saa den tidligere omtalte Forøgelse af det dyrkede Areal og det forøgede Foldudbytte for de enkelte Afgrøder.

Hvis man gaar tilbage til Midten af 70erne, fra hvilket Tidspunkt der foreligger aarlige Opgørelser af Høstens Størrelse for de vigtigste Afgrøder, vil man finde, at Korn- og Rodfrugtafgrødernes Udbytte pr. Arealenhed er forøget med c. 50 %, og for Græsmarkernes Vedkommende er Forøgelsen antagelig noget lignende. Denne Fremgang skyldes en Række forskellige Forhold: Jordernes Grundforbedring, forbedrede Redskaber til Jordens almindelige Bearbejdning, rigeligere Gødskning og et bedre Sædskitte samt Anvendelsen af mere yderige Kulturformer etc.

Det er vanskeligt at sige, hvilke af disse Faktorer, der har haft størst Betydning. I 70erne og 80erne tog Merglingen et mægtigt Opsving, og Virkningen heraf var meget iøjnefaldende, navnlig for Kornavlens Vedkommende; men den ensidige Korn dyrkning udpinte Jorden, og det var først under de ændrede Konjunkturer i Slutningen af Aarhundredet, at man gennem det forøgede Husdyrhold og den stærkere Fodring kom ind paa en virkelig Erstatningsdrift, idet Staldgødningsproduktionen steg i samme Forhold som den øvrige dyriske Produktion, og samtidig begyndte en stærkt forøget Anvendelse af Kunstgødning.

Gaar man ud fra Stigningen i Kreaturbestandens Størrelse, det forøgede Kraftfoderforbrug og den bedre Opbevaring af Gødningen, navnlig den flydende Gødning, kan man regne med en Tredobling af Staldgødningsværdien i de sidste 60 Aar, og samtidig er Importen af Kunstgødning steget fra 15-16 Mill. kg til over 500 Mill. kg i de sidste Par Aar.

Det er først og fremmest Landboforeningernes lokale Gødningsforsøg, der begyndte i 90erne, og som siden da har været udført i meget stort Tal, der har bidraget til en forøget og mere rational Anvendelse af Kunstgødning; men samtidig er der af private saavel som ved Statens faste Forsøgsstationer udført et betydningsfuldt Arbejde til Fremme af en bedre Opbevaring og Anvendelse af den hjemmeproducerede Gødning. Dette Forsøgsarbejde i Forbindelse med et jævnsides løbende Forædlingsarbejde og en organiseret Virksomhed til hurtig Udbredelse af de forbedrede Kulturformer har navnlig i de sidste 25-30 Aar været en meget væsentlig Aarsag til Høstudbyttets stærke Stigning.

For Kornhøstens Vedkommende foreligger periodiske Opgørelser gennem hele det 19. Aarhundrede. Efter Aarhundredskiftet og de store Landbrugsreformer angives Kornhøsten til 8-9 Mill. Td. aarlig; i Slutningen af 40erne er den steget til c. 12 Mill. Td. Omkring Midten af 70erne viser den officielle Høststatistik et Tal, der svinger omkring 20 Mill. Td., stigende til c. 25 Mill. Td. omkring Aarhundred-

skiftet. Skulde man opgøre Kornhøsten paa samme Maade for de sidste 3 Aar, bliver Tallet omkring 33 Mill. Td., hvoraf c. 3 Mill. Td. falder paa de sønderjyske Landsdele.

Imidlertid foretages Høstens Udbytteberegning nu sædvanlig saaledes, at alle Afgrøder saa vidt muligt omregnes i Afgrødeenheder (1 Afgrødeenhed = 100 Foderenheder), og opgjort paa denne Maade faar vi i 5-aarige Perioder følgende Tal (uden de sønderjyske Landsdele):

Høstudbyttets Størrelse beregnet i Millioner Afgrødeenheder.

	1875-79	1895-99	1909-13	1922-26	
				uden Sønderjylland	med Sønderjylland
Kornafgrøder.....	21,7	25,5	29,9	32,8	35,6
Deraf Kærne.....	17,0	19,8	22,9	24,7	26,8
— Halm.....	4,7	5,7	7,0	8,1	8,8
Rodfrugtafgrøder.....	1,0	5,5	17,0	23,0	24,4
Deraf Kartofler.....	0,6	1,2	2,0	2,5	2,6
— Foderroer.....	0,4	3,6	14,0	19,4	20,7
— Andre Rodfrugter....	—	0,7	1,0	1,1	1,1
Høafgrøder.....	4,4	6,3	7,2	6,6	7,3
Deraf Agerhø.....	2,0	3,8	4,4	4,4	4,7
— Enghø.....	2,4	2,5	2,8	2,2	2,6
Ialt....	27,1	37,3	54,1	62,4	67,3

I denne Oversigt er ikke medtaget Græsning og Grønfoder, fordi Udbyttet heraf kun kan bestemmes ad indirekte Vej gennem Foderregnskabet. Saadanne Bestemmelser er foretaget siden 1911, og tager man Gennemsnittet for de sidste 5 Aar, giver det c. 18 Mill. Afgrødeenheder, inklusive de sønderjyske Landsdele. Medtages disse Landsdele ogsaa for de øvrige Afgrøders Vedkommende, kommer man til et samlet Høstudbytte for de sidste 5 Aar af c. 85 Mill. Afgrødeenheder eller rundt regnet 2600 Foderenheder pr. ha Ager og Eng. Bortset fra Græsning og Grønfoder er Høstudbyttet altsaa paa det nærmeste fordoblet fra Slutningen af 70erne til Verdenskrigens Udbrud, og siden da er der en yderligere Stigning paa c. 15 %.

Tages det korte Tidsrum og Jordernes tarvelige Beskaffenhed for store Dele af Jylland i Betragtning, maa dette siges at være en ret imponerende Fremgang, og navnlig er de høje Kornfold for Hvede og Byg iøjnefaldende — gennemsnitlig for en Aarrække henholdsvis 30 og 25 hkg pr. ha. Tilsvarende Tal finder man kun i meget højt kultiverede Lande som Holland og Belgien og for Hvedens Vedkommende endda kun undtagelsesvis, hvilket dog forklares ved, at denne Kornart i Danmark kun dyrkes paa relativt gode Jorder.

Høstudbyttets Størrelse pr. ha i de forskellige Amter i Gennemsnit for Femaaret 1922-26.

Amt	Korn		Kartofler		Runkelroer		Kaalroer		Agerhø		Afgrøde- enheder ialt	
	hkg Kærne pr. ha	For- holds- tal	hkg pr. ha	For- holds- tal	hkg pr. ha	For- holds- tal	hkg pr. ha	For- holds- tal	hkg pr. ha	For- holds- tal	pr. ha	For- holds- tal
Maribo	28,8	100	117	100	596	100	616	100	63	100	41,5	100
Svenborg	25,9	90	112	96	608	102	620	101	63	100	37,6	91
Odense	25,4	88	116	99	546	92	588	95	61	97	36,6	88
Præstø	25,7	89	116	99	584	98	606	98	54	86	35,9	87
Sorø	25,2	88	109	93	553	93	581	94	54	86	35,4	85
Holbæk	24,7	86	113	97	573	96	581	94	56	89	35,4	85
Københavns	26,4	92	105	90	565	95	589	96	49	78	35,5	86
Frederiksborg	24,1	84	128	109	526	88	554	90	48	76	32,7	79
Bornholm	24,4	85	98	84	527	88	504	82	56	89	33,1	80
Øerne	25,7	89	117	100	571	96	589	96	56	89	36,4	88
Sønderborg	27,8	97	108	92	488	82	554	90	63	100	37,9	91
Aarhus	21,9	76	135	115	498	84	530	86	52	83	32,7	79
Tisted	23,6	82	149	127	455	76	539	88	51	81	32,5	78
Randers	20,5	71	137	117	479	80	503	82	44	70	30,2	73
Vejle	19,6	68	138	118	484	81	496	81	47	75	29,7	72
Haderslev	19,8	69	108	92	429	72	442	72	48	76	26,8	65
Viborg	16,6	58	145	124	412	69	473	77	42	67	26,2	63
Aabenraa	18,7	65	107	91	432	73	448	73	55	87	25,9	62
Aalborg	16,6	58	147	126	406	68	471	76	40	63	25,3	61
Hjørring	16,1	56	142	121	391	66	447	73	45	71	24,5	59
Ribe	14,7	51	163	139	442	74	468	76	39	62	24,1	58
Ringkøbing	14,3	50	151	129	414	70	484	79	39	62	23,8	57
Tønder	17,2	60	114	97	432	73	454	74	39	62	20,0	48
Jylland	18,2	63	145	124	464	78	486	79	44	70	27,0	65
Hele Landet	21,1	73	139	119	526	88	511	83	48	76	30,3	73

Høstudbyttet varierer i det hele taget ret betydeligt for de forskellige Afgrøder under forskellige Forhold. Medens Kornafgrøderne folder næsten dobbelt saa stærkt paa Øernes gode Jorder som i visse Egne af Jylland, er Forholdet gennemgaaende omvendt for Kartofler, og for Foderroer er Variationerne ogsaa betydelig mindre end for Korn, omend de i Hovedsagen gaar i samme Retning. Til nærmere Belysning heraf angives (i Tabellen p. 91) Høstudbyttet for hvert enkelt Amt for sig i de sidste 5 Aar.

Samtidig med den stærke Fremgang i Høstudbyttets Størrelse er dettes Sammensætning, som det fremgaar af Tabellen p. 90, ogsaa stærkt forandret. I det først angivne Femaar udgjorde Kornafgrødernes Andel i Høstudbyttet c. 80 %, men for 1922-26 kun 53 %; samtidig er Rodfrugternes Andel — inklusive Kartofler — steget fra c. 4 % til over 36 %, medens Høafgrødernes Andel procentvis er en Del formindsket, fra c. 16 til c. 11 %.

Husdyrholdet og den dyriske Produktion. Den ændrede Sammensætning af Høstudbyttet og dettes Stigning hænger naturligvis paa det nøjeste sammen med Husdyrbrugets Udvikling indenfor samme Periode og den stærke Udvidelse af den dyriske Produktion. I hvilken Grad denne efterhaanden er bleven dominerende for det enkelte Landbrugs Økonomi fremgaar bl. a. af Det landøkonomiske Driftsbureaus Undersøgelser fra de senere Aar, som viser, at gennemsnitlig c. 90 % af Landbrugets Bruttoindtægt stammer fra Husdyrbruget, medens Salget af Planteavlsprodukter kun udgør c. 10 %. Den stærke Stigning i Husdyrbrugets økonomiske Betydning skyldes dels den forøgede Husdyrbestand og dels en stærk Intensivering af Driften.

Omregnes den samlede Bestand af større Husdyr til Hornkvæg, viser nedenstaaende Tabel, at der siden 1861 paa det nærmeste har fundet en Fordobling af Kreaturbestanden Sted.

Kreaturholdets Størrelse 1861-1926 (angivet i Tusinder).

	Heste	Hornkvæg	Svin	Faar	Reduc. til Hornkvæg
1861	325	1121	304	1749	2465
1871	316	1239	442	1842	2660
1881	348	1470	527	1549	2903
1893	416	1696	829	1247	3343
1903	487	1840	1457	877	3812
1914	567	2463	2497	515	4875
(1919)	(545)	(2124)	(621)	(470)	(3982)
1926 uden Sønderjylland . .	513	2597	2870	218	4890
1926 med Sønderjylland	548	2840	3034	235	5280

Naar bortses fra Krigsaarene har der været Fremgang gennem hele Perioden undtagen for Faar og i de allersidste Aar for Heste. Allerede før Krigen var Danmark det kreaturstærkeste Land i Europa, og dette er Tilfældet i endnu højere Grad nu. Stærkest er Fremgangen for Svin, men større Betydning har dog Ud-

viklingen haft indenfor Kvægbrug og Mejeridrift, som i denne Periode har taget et saadant Opsving, at Danmark nu staar blandt de absolut førende Lande paa Mejeribrugets Omraade, baade med Hensyn til Produktionens forholdsvis Størrelse og Produkternes Kvalitet.

Forskellige Forhold har her været medvirkende; først og fremmest Konjunkturene, idet Prisfaldet for Mejeriprodukter i Slutningen af forrige Aarhundrede var langt mindre end for Kornvarer, Kød og Flæsk. For det andet de store tekniske Fremskridt paa Smørproduktionens Omraade efter Fremkomsten af de første kontinuerlige Centrifuger i Slutningen af 70erne, og endelig for det tredje den andelsmæssige Organisering af Produktionen, som har haft langt større Betydning for Mejeridriften end for Kødproduktionen.

Ogsaa denne sidste har dog været Genstand for en stærk Udvikling, tildels som Følge af en relativt betydelig Stigning i Kødpriserne i Begyndelsen af dette Aarhundrede og da navnlig under Verdenskrigen, men desuden ogsaa fordi den stærkt forcerede Mælkeproduktion giver mange Udsættere og som Følge deraf kræver et stort Opdræt, hvilket atter giver en Del Affald til Slagtning. Herved fremkommer det mærkelige Forhold, at trods den stadig fortsatte Udvikling i Retning af mere ensidig Mælkeproduktion, har Køernes Andel i den samlede Kvægbestand været aftagende i Løbet af de sidste 60 Aar.

Dette fremgaar af nedenstaaende Tabel, som tillige giver en Oversigt over Produktionens Størrelse indenfor Kvægholdet.

Kvægholdets Størrelse og Produktionsforhold 1861-1925.

	Antal Tusinder		Mælkemængde		Beregnet Smørmængde*)		Beregnet Kødproduktion Mill. kg
	Køer	Hornkvæg ialt	pr. Ko kg	ialt Mill. kg	pr. Ko kg	ialt Mill. kg	
1861.....	750	1121	1000	760	31	24	40
1871.....	808	1239	1350	1060	44	36	47
1881.....	899	1470	1600	1440	51	49	59
1893.....	1011	1696	2000	2020	74	75	75
1903.....	1089	1840	2500	2720	98	107	92
1914.....	1310	2463	2750	3600	109	143	123
1924.....	1272	2433	3020	3841	124	158	122
1925.....	1390	2758	3000	4170	124	172	130

I denne Oversigt er de sønderjyske Landsdele for Sammenligningens Skyld ikke medtaget, og det ses da, at medens den samlede Hornkvægbestand i Løbet af 64 Aar er mere end fordoblet, er Købestanden kun steget med knap 70 %, saaledes at den i 1925 kun udgør godt Halvdelen af den samlede Kvægbestand imod $\frac{2}{3}$ i 1861. Men samtidig er den aarlige Mælkemængde pr. Ko 3-doblet, og den samlede Mælkeproduktion mere end 5-doblet. Den tilsvarende Stigning i den beregnede Smørmængde er dog endnu stærkere som Følge af Mælkens stigende

*) Under Forudsætning af, at al Mælken anvendes til Smørproduktion.

Fedtindhold og de bedre Skumningsmetoder, medens den beregnede Kødproduktion kun er 3-doblet. Medtages de sønderjyske Landsdele, kan den samlede Mælkeproduktion i 1926 antagelig anslaaes til 4500 Mill. kg og den beregnede Smørmængde til omkring 185 Mill. kg, medens den beregnede Kødproduktion næppe kan sættes højere end til 145 Mill. kg. Som Forklaring til den mægtige Fremgang i Mælkeproduktionen pr. Ko maa dels nævnes en mere rationel Ledelse af Avlen, som indenfor det her nævnte Tidsrum har faaet Støtte gennem en Række offentlige Foranstaltninger (Kvægavlsforeninger, Kontrolforeninger, Stambogsføring, Afkomsbedømmelse etc.) og dels en bedre Ernæring og Pleje. Paa begge Omraader indtager Danmark et højt Stade og kan i flere Henseender betegnes som Foregangslandet, ikke alene med Hensyn til rationelt ledede Forsøg og Undersøgelser, men navnlig med Hensyn til Resultaternes praktiske Udyttelse indenfor den enkelte Landbrugsbedrift.

Det samme gælder forøvrigt med Hensyn til Flæske- og Ægproduktionen. Intet andet Land i Europa kan for Tiden opvise en forholdsvis saa stor Svinebestand som Danmark, hverken naar denne sættes i Relation til Befolkningen eller til Arealet. Ved den sidste officielle Tælling den 15. Juli 1927 udgjorde Svinebestanden 3,7 Mill., hvilket svarer til mere end 1 Svin pr. ha eller pr. Individ. De Lande, som i Forhold til Landbrugsarealet kommer Danmark nærmest, er Belgien, Holland og Tyskland med 65-70 Svin pr. 100 ha; men i Forhold til Befolkningen er Danmarks Overlegenhed endnu større, idet Tyskland, som af disse tre Lande kommer Danmark nærmest, kun har godt 30 Svin for hver 100 Indb. og Belgien 15.

Udviklingen paa Flæskeproduktionens Omraade er foregaaet i et endnu stærkere Tempo end for Mælkeproduktionens Vedkommende. Gennem hele den første Halvdel af det 19. Aarhundrede var Svineholdet ret beskedent, og endnu i 1861 udgjorde det kun godt 3.000 Stkr. Selv om man ser bort fra de sønderjyske Landsdele, er det mere end en Tidobling af Bestanden, der har fundet Sted, og Flæskeproduktionen er indenfor det samme Tidsrum forøget i omtrent samme Forhold, fra c. 25 Mill. kg i 1860 til c. 240 Mill. kg i 1926, hvoraf Eksporten, omregnet i Flæsk, udgjorde 192 Mill. kg til en Værdi af godt 420 Mill. Kr.

Samtidig udførte Danmark af Æg c. 50 Mill. kg til en Værdi af godt 90 Mill. Kr., medens den samlede Ægproduktion ligger omkring 70 Mill. kg fordelt paa c. 11 Mill. Høns. Den samlede Bestand af Høns og Kyllinger har i de senere Aar ligget omkring 20 Mill., og i 1920, da Ægpriserne var særlig høje, udgjorde Eksportværdien over 180 Mill. Kr.

Ved Siden af de her omtalte Produkter spiller den øvrige dyriske Produktion en forholdsvis ringe Rolle for Eksporten, hvilket dog selvfølgelig ikke er noget Maal for dens økonomiske Betydning som Helhed. For Hesteholdets Vedkommende er Forholdet f. Eks. det, at der under normale Forhold kræves et Opdræt paa mindst 100,000 Stkr. (Føl og Plage under 3 Aar) for at vedligeholde en Hestebestand paa c. 550,000 Stkr. Tidligere var Opdrættet betydeligt større, c. 150,000 Stkr. Føl og Plage, og den normale Eksport af Heste før Krigen svingede omkring 25,000 Stkr. aarlig til en Værdi af 18-20 Mill. Kr.

Under Verdenskrigen var Eksporten meget varierende, men gennemgaaende dog noget større; og i de allersidste Aar har den med Undtagelse af et enkelt

Aar, 1926, hvor den var ganske ubetydelig, ligget omkring det halve, 11-12,000 Stkr. aarlig. Enkelte Aar har Importen været omtrent lige saa stor eller endog større, men Værdien dog betydelig mindre, idet de indførte Heste hovedsagelig er Smaaheste til omkring halv Værdi af de udførte danske Heste.

Tages Gennemsnit for de 5 Aar 1922-26, hvor Produktionsforholdene bortset fra Hesteholdet har været nogenlunde normale, fordeler Udførselsværdien af dyriske Produkter sig som anført i nedenstaaende Tabel.

Gennemsnitlig Udførselsværdi for dyriske Produkter 1922-26.

	Mængde (Tusinde Stkr. el. Mill. kg)	Værdi	
		Mill. Kr.	i % af den samlede Udførselsværdi af Husdyrprod.
Heste Tusinde Stkr.	11,5	10,9	0,9
Hornkvæg — -	124,8	52,3	4,1
Svin — -	82,0	13,5	1,1
Smør Mill. kg	117,2	512,1	40,2
Andre Mejeriprodukter . . . — -	37,2	39,0	3,1
Flæsk og Skinker — -	172,8	443,4	34,8
Andre Slagteriprodukter . . — -	22,0	15,7	1,2
Okse- og Kalvekød — -	15,8	23,6	1,9
Andre Kødvarer, Fedt etc. . — -	9,6	18,2	1,4
Æg — -	48,1	121,0	9,5
Andre Husdyrprodukter . . . — -	—	22,8	1,8
Ialt	—	1272,5	100,0

Ved Siden af denne Udførsel betyder Udførselen af andre Landbrugsprodukter kun lidt; i Gennemsnit for de samme 5 Aar c. 36 Mill. Kr., hvoraf største Parten falder paa Kornvarer og Frø, henholdsvis 22 og 11 Mill. Kr. Men samtidig har Landbruget en Indførsel af Korn og Foderstoffer paa over 1800 Mill. kg aarlig til en Værdi af c. 415 Mill. Kr., medens Værdien af indført Kunstgødning og Frø samtidig har udgjort c. 70 Mill. Kr. Den samlede Værdi af Landbrugets Overskudsudførsel for de samme 5 Aar bliver saaledes som tidligere anført godt 800 Mill. Kr. imod c. 80 Mill. omkring Midten af 70erne.

Ejendomspriser og Prioritetsforhold. Af de her meddelte Oplysninger om Landbrugets Produktions- og Omsætningsforhold fremgaar, at der har fundet en mægtig Intensivering af Driften Sted. Et Udtryk herfor har vi ogsaa i de Oplysninger, som foreligger om Pengeomsætningens Størrelse indenfor den enkelte Landbrugsbedrift Omkring Midten af det 19. Aarhundrede anslog *Bergsøe* den aarlige Pengeomsætning paa en sjællandsk Fæstebondegaard paa c. 6 Td. H. til c. 3000 Kr.; omkring 1880 var dette Beløb fordoblet, og ved Aarhundredskiftet havde omtrent en ny Fordobling fundet Sted trods de nedadgaende Konjunkturer. Og nu gaar det rask; allerede i 1914 var Omsætningen atter fordoblet, og dette

gentog sig i de 5 Krigsaar. Efter Krigen har der som anført fundet en yderligere Stigning i Produktionen Sted, og i Gennemsnit for de sidste 5 Aar ligger den aarlige Pengeomsætning for en Bondegaard paa c. 40 ha omkring 60,000 Kr. eller c. 20 Gange Omsætningen omkring Midten af det 19de Aarhundrede.

Selv naar Hensyn tages til Pengenes lavere Værdi, bærer disse Tal dog Vidnesbyrd om en Udvikling, som kun har kunnet finde Sted ved rigelig Adgang til Kapital gennem Kredit. Ordningen af Landbrugets Kreditforhold har derfor været et Spørgsmaal af overordentlig stor Betydning for Udviklingen i denne Periode.

Gennem Kreditforeningsloven af 1850 og de senere Love om Oprettelse af Husmandskreditforeninger i 1880 og Hypothekforeninger i 1897 blev der aabnet Adgang til gensidige Laan paa fordelagtige Vilkaar, og dette Hjælpemiddel er blevet benyttet i stor Udstrækning ved Siden af de Laan, som fremdeles ydes gennem Sparekasser, Banker og andre Institutioner, der raader over disponibel Kapital. De mere periodiske Krav om lettere Adgang til Driftskredit er dels tilfredsstillet gennem de sidstnævnte Institutioner og dels gennem de saakaldte Forskudsforeninger (1898) og Andelskasser (1915) samt i de allersidste Aar særlige Driftslaane foreninger, som finansieres af Staten.

Til Belysning af Landbrugets Kapitalintensitet giver den officielle Statistik for Salg af Landejendomme en god Vejledning, og den indeholder samtidig Oplysning om Prioriteternes Størrelse. De ældste nogenlunde paalidelige Oplysninger om Ejendomspriser stammer fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. Under Landbrugskrisen omkring 1730 var Priserne paa sjællandsk Jordegods helt nede omkring 100 Kr. pr. Td. H. I de følgende 50 Aar sker der en jævn Stigning, saaledes at Priserne i 1780 ligger lidt over 300 Kr. pr. Td. H., og herefter foregaar Stigningen under selve Reformperioden i et stadig hurtigere Tempo, saaledes at der omkring Aarhundredskiftet har fundet en ny Tredobling Sted, og ved Krigen Udbrud i 1807 laa Priserne antagelig over 1000 Kr. pr. Td. H. for almindeligt Jordegods og betydeligt højere for Bøndergaarde i Selveje.

Den stærke Stigning fortsættes under Krigen, men paa Grund af de forvirrede Pengeforhold lader den sig ikke kontrollere. Ej heller Priserne under den store Landbrugskrise foreligger klart belyst, men talrige Enkeltangivelser viser, at Jorden i de daarligste Egne af Landet fuldstændig mistede sin Handelsværdi, og selv paa de bedre Jorder gik Værdien ned til Halvdelen eller derunder. Først efter at der i Slutningen af 30erne atter var kommet Ro i Landets Pengevæsen, begynder der en langsom Stigning i Ejendomspriserne, som fortsættes indtil Begyndelsen af 80erne.

Fra Midten af 40erne foreligger nogenlunde regelmæssige Opgivelser, som i Gennemsnit for Gaardhartkornets Vedkommende viser en meget stærk Stigning i den samlede Ejendoms-Værdi:

1845-49	2268	Kr. pr. Td. H.
1860-64	4374	- - - -
1865-69	4732	- - - -
1870-74	5845	- - - -
1875-79	7259	- - - -
1880-84	7292	- - - -

For denne Periode findes ikke regelmæssige Oplysninger om Prioritetsgældens Størrelse, men den synes at være steget i endnu stærkere Tempo end Priserne, fra c. 33% af Salgssummen ved Periodens Begyndelse til c. 40% ved dens Slutning, svarende til en absolut Stigning paa over 300%. Antagelig har den gennem Kreditforeningerne aabnede lettere Adgang til Laan begunstiget denne Bevægelse; men iøvrigt er det en almindelig Erfaring, at Gælden stiger i opadgaaende Tider, dels fordi der under saadanne Forhold er Trang til Udvidelser og Forbedringer af Driften, og dels fordi det er forholdsvis let at opnaa Laan. Omvendt er Gælden aftagende i Nedgangstider, selv om den i Procent af Salgsværdien som Regel vil være stigende.

Dette bekræftes af den officielle Statistik, som fra og med 1885 tillige omfatter aarlige Angivelser af Prioriteternes Størrelse. Beregnet i 5-aarige Perioder stiller Tallene sig som anført i nedenstaaende Tabel. Nedgangen i Ejendomspriserne under Landbrugskrisen i Slutningen af det 19de Aarhundrede kan for den nøgne Ejendoms Vedkommende antagelig anslaaes til c. 20%; men efter Aarhundredskiftet har Priserne været i uafbrudt stærk Stigning indtil 1925, naar undtages en kortvarig og mindre Nedgang i 1921-23.

Ejendomspriser og Prioritetsbyrde for Gaarde
ved frit Salg 1885-1925.

	Salgssum i Kr. pr. Td. H.		Behæftelse	
	Samlet Ejendom	Jord og Bygninger alene	Kr. pr. Td. Hartkorn	i % af Salgssum
1885-89	7,067	5,948	3800	53,8
1890-94	6,870	5,588	3697	53,8
1895-99	6,517	5,230	3587	55,0
1900-04	6,710	5,238	3652	54,5
1905-09	8,001	6,154	4007	50,0
1910-14	9,813	7,712	4726	48,2
1915-19	16,395	11,744	6267	38,2
1920-24	19,653	13,432	8764	44,6
1925	21,159	14,479	9267	43,8

Tages Prisen for den samlede Ejendom i 1925, er den rigeligt 3 Gange saa høj som ved Slutningen af Aarhundredet, men som det fremgaar af Tallene, falder over Halvdelen (c. 60%) af denne Stigning paa Besætning og Inventar. For Huse har Stigningen dog været endnu stærkere; Statistiken gaar her ikke saa langt tilbage, men fra Midten af 90erne til 1925 er der en Firedobling af Værdien for den samlede Ejendom, og i det sidstnævnte Aar var denne Værdi omtrent dobbelt saa høj som for Gaardhartkornet, nemlig 40,563 Kr. pr. Td. H.

Gaar man ud fra disse Værdier og fra Hartkornsfordelingen i 1924, kommer man for Landdistrikternes Vedkommende op paa en Værdi af c. 9130 Mill. Kr. for samtlige Landbrugsejendomme med Besætning og Inventar. Den saaledes be-

regnede Værdi er dog noget for lav, dels fordi de i Handelen omsatte Ejendomme ligger under Gennemsnitsværdien, og dels fordi Ejendomme udenfor Landdistrikterne ikke er medregnet. Det er derfor sandsynligt, at den samlede Handelsværdi af alle Landbrugsejendomme i 1925 har ligget omkring 10 Milliarder.

Med Hensyn til Prioriteternes Størrelse viser det sig, at disse absolut set var nedadgaende indtil Udgangen af Aarhundredet, medens Procenten holdt sig omtrent uforandret under hele Landbrugskrisen: 54-55 % af den samlede Ejendoms Værdi. Derefter stiger de absolutte Tal kraftigt, men Procenten er nedadgaende indtil 1919, hvor den for Gaarde kommer helt ned paa 34 % og for Huse paa 30 %. Herefter stiger den atter indtil 1922, og i Gennemsnit for de sidste 5 Aar ligger den omkring 44 %, altsaa omtrent samme Procent som i Begyndelsen af 80erne, men absolut set er Prioritetsbyrden omtrent tredoblet ligesom Salgssummen.

Vilde man paa Grundlag af den opgivne Behæftelse forsøge at beregne den samlede Prioritetsbyrde i Landbruget, kommer man dog sikkert til for højt et Tal, idet de omsatte Ejendomme vel nok er stærkere forgældet end normalt, selv om Tvangssalg her er holdt ude. Antagelig ligger Landbrugets samlede Prioritetsgæld 1925 omkring 3000 Mill. Kr. svarende til omtrent $\frac{1}{3}$ af den samlede Ejendoms Handelsværdi, hvilket Tal falder godt sammen med det landøkonomiske Driftsbureaus Undersøgelser fra de senere Aar.†

Det er ofte fremhævet, at Landbrugets Prioritetsbyrde i Danmark er uforholdsmæssig stor, og at dette under stærkt nedadgaende Konjunkturer rummer en alvorlig Fare. Dette sidste er selvfølgelig rigtigt, og det er ogsaa rigtigt, at dansk Landbrug sammenlignet med andre Lande arbejder med relativt megen laant Kapital; men tager man i Betragtning den Intensitetsgrad, hvortil dansk Landbrug er udviklet, er der ikke noget særligt paafaldende herved, og sikkert er det, at den lette Adgang til velordnede faste Laan har været en mægtig Løftestang for Landbrugets Udvikling i de sidste 75 Aar.

Landbrugets Forsyning med Arbejdskraft. En anden vigtig Faktor for Udviklingen af et intensivt Landbrug er Adgangen til god Arbejdskraft. Ogsaa i den Henseende har dansk Landbrug været heldigt stillet. Siden Midten af det 19de Aarhundrede har der kun været en relativt kort Periode, hvor Landbrugets Forsyning med Arbejdskraft frembød virkelige Vanskeligheder, naar undtages ganske bestemte Arbejder, som f. Eks. Malkning, Pasning af Sukkerroer etc. Denne Periode falder i Slutningen af det 19de Aarhundrede, da Landbruget under de nedadgaende Konjunkturer havde svært ved at betale en forholdsmæssig Løn, hvorfor Tilstrømningen til Byerne og den oversøiske Udvandring var forholdsvis stærk.

Men efter Aarhundredskiftet, da Konjunkturerne bedredes, og Udstykningen tog Fart, ændredes dette Forhold, og der har siden ikke været virkelig Mangel paa Arbejdskraft, skønt Arbejdsforbruget fremdeles er stort, gennemsnitlig c. 15 beregnede mandlige Aarsarbejdere pr. 100 ha, varierende fra c. 40 i de ganske smaa Landbrug til c. 10 paa de store Gaarde.

Der er imidlertid den Ejendommelighed ved Landbrugets Arbejdskraft i Danmark, at den kun for en meget ringe Del bestaar af gifte Arbejdere. Medregnes

hjemmeværende Børn, som arbejder med i Bedriften, udgør de gifte Daglejere kun c. 10% af den samlede Arbejdskraft, eksklusive Driftslederen selv og hans Hustru, og af disse 10% er endda kun c. Halvdelen fast beskæftiget hele Aaret rundt. Yngre Medhjælpere, som faar Kost og Logi paa Gaarden, er saaledes aldeles dominerende, navnlig i de mellemstore og mindre Brug, og disse Medhjælpere er for største Delen Landmandsbørn, som tager Tjeneste for at lære noget, og som derfor selv er interesseret i at gøre deres Arbejde godt samtidig med, at de gør det relativt billigt. Den stadige Udveksling af Arbejdskraft, som paa denne Maade finder Sted indenfor dansk Landbrug, maa saaledes betragtes som et Gode og stiller dette forholdsvis gunstigt sammenlignet med mange andre Landes Landbrug.

Landbrugets Foreningsvæsen. Et andet karakteristisk Forhold, som ligeledes har været af stor Betydning for Udviklingen i det sidste Par Menneskealdrer, er det Omfang, som Foreningsvirksomheden efterhaanden har antaget.

Indtil henimod Midten af det 19de Aarhundrede havde Udviklingen paa dette Omraade været omtrent som i vore Nabolande. Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, som var stiftet i 1769 af Mænd, der ikke havde stærk Berøring med det praktiske Landbrug, var oprindeligt et Selskab, som virkede for mange andre Ting end Landbrugets Fremme; men efterhaanden blev dette dog dets ubetingede Hovedopgave, og samtidig fik det i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede Efterlignere rundt omkring i Landet gennem Dannelsen af lokale Amtselskaber, som virkede efter Landhusholdningsselskabets Mønster og med Vejledning og Støtte herfra.

Men heller ikke disse Selskaber var egentlige Sæmmenslutninger af Landmænd; Initiativet til deres Dannelse var som Regel taget af Folk udenfor Landbostanden, og de vandt kun Tilslutning blandt de større Landmænd, Præster og andre Embedsmænd, som, da de daarlige Tider meldte sig under Landbrugs krisen i 20erne, havde ondt ved at holde Virksomheden oppe, hvorfor denne i mange Selskaber midlertidig maatte standse. Først efter at Tiderne var begyndt at bedre sig, kom der atter Liv i Foreningstanken, og nu var det Landmændene selv, der tog Initiativet, tildels ogsaa indenfor Bondestanden, blandt hvilken der netop i 40erne var en kraftig Selvstændigheds- og Frihedsbevægelse. Efter Begivenhederne i 1864 fik Landboforeningsbevægelsen et nyt og kraftigt Stød fremad, og Fremgangen er fortsat jævnt siden, saaledes at der nu findes 134 saadanne Foreninger med c. 114,000 Medlemmer.

Indtil Slutningen af det 19de Aarhundrede varetog disse Foreninger ogsaa Husmandsbrugets Interesser, skønt deres Medlemmer fortrinsvis var Bønder og større Landmænd; men fra dette Tidspunkt rejser der sig blandt Husmændene en kraftig Emancipationsbevægelse, som giver sig Udslag i Dannelsen af talrige, ganske smaa lokale Husmandsforeninger, hvis Antal i 1926 opgives til c. 1200 med over 85,000 Medlemmer. Sammenholder man disse Tal med Antallet af Landbrug, er Tilslutningen større end i de fleste andre Lande, og Foreningernes Betydning har været meget stor, navnlig med Hensyn til Landbrugets tekniske Udvikling. Gennem specielle sagkyndige Udvalg og fagligt uddannede Konsulenter indenfor de forskellige Specialomraader udføres et meget omfattende Oplysnings-, Forsøgs- og

Undersøgelserarbejde, som støttes ved betydelige Tilskud fra Staten. I 1926-27 var Antallet af Foreningskonsulenter over 200 og Statens Tilskud til Foreningsvirksomheden, herunder indbefattet Avls- og Kontrolforeninger, Regnskabsforeninger og andre Foreninger, som sorterer mere eller mindre direkte under Landboforeningerne, c. 1³/₄ Mill. Kr.

Men foruden disse Foreninger eksisterer der et meget stort Antal S sammenslutninger, som ikke modtager Statstilskud, baade Specialforeninger og Foreninger med mere almindelige økonomiske Formaal. Blandt disse sidste maa især nævnes de forskellige andelsmæssige S sammenslutninger, som dels varetager Fremstillingen og Afsætningen af vigtige Grupper af Landbrugsprodukter, dels sørger for Landbrugets Forsyning med Raa- og Hjælpestoffer samt — forsaavidt man vil medtage Kreditforeninger, Andelskasser og Forskudsforeninger — tillige med Kapital.

Ser man imidlertid bort fra Kreditforeningerne saavel som fra de saakaldte Brugsforeninger, der jo ikke er rene Landbrugsforetagender, saa er de forskellige Produktionsforeninger af størst Betydning og blandt disse igen først og fremmest Andelsmejerierne. Disses Oprindelse gaar tilbage til Slutningen af 70erne, men som Regel regnes det første egentlige Andelsmejeri at være oprettet i 1882, og det fik meget hurtigt talrige Eiterlignere, saaledes at der allerede ved Aarhundredskiftet fandtes over 1000 Andelsmejerier og i 1926 c. 1370, som aftager og udnytter omtrent 90% af Landets Mælkeproduktion.

Som allerede nævnt har den andelsmæssige Organisation af Mejeridriften i overordentlig Grad bidraget til at fremme Mejeriproduktionens kvantitative og kvalitative Udvikling, men navnlig har den faaet Betydning derved, at den har gjort det muligt at fremstille et ensartet Produkt og at sikre de smaa Producenter ganske samme Betaling for deres Mælk i Forhold til dens Kvalitet som de større Landmænd, hvilket var ganske udelukket, saa længe hver enkelt Landbruger var henvist til selv at fremstille sine Produkter eller afhængig af de forholdsvis faa private Fællesmejerier.

Noget anderledes er Forholdet med Andelsslagterierne, hvoraf det første oprettedes 5 Aar senere end det første Andelsmejeri, og som spænder over langt større Omraader, saaledes at Landbrugets Behov her varetages af c. 50 Slagterier. Fordelen for Medlemmerne af disse Andelsvirksomheder ligger navnlig deri, at de gennem S sammenslutning er sikret mod Udbytning fra de private Slagteriernes Side og gennem en ensartet rationel Klassificering og Behandling af de leverede Svin tvinges til at lægge Vægt paa en god Kvalitet og sikres den højest mulige Pris i Forhold til Kvaliteten.

Ganske tilsvarende Betydning har den andelsmæssige S sammenslutning af Ægproducenterne haft, dels gennem Dansk Andels-Ægekspport og dels gennem Slagterierne, idet den derved muliggjorte Kontrol med Kvaliteten har haft en afgørende Betydning for de danske Ægs Stilling paa det engelske Marked og paa den Pris, som de danske Producenter har opnaaet.

Tilsvarende Eksempler, omend af mindre økonomisk Betydning, kan nævnes indenfor andre Produktionsomraader, og i nær Tilknytning til den andelsmæssigt organiserede Produktion virker de store S sammenslutninger til Indkøb og Fordeling af Foderstoffer, Kunstgødning og Frø samt forskellige Hjælpestoffer. Med-

regnes disse Indkøbsforeninger samt Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger, saa har den samlede Pengeomsætning indenfor Landbrugets Andelsforetagender i Gennemsnit for de sidste 5 Aar været over 1½ Milliard Kr., hvilket Tal er tilstrækkeligt til at vise deres store økonomiske Betydning.

Til Belysning af den Tilslutning, som de vigtigste Andelsforetagender efterhaanden har opnaaet, henvises til nedenstaaende Tabel, som refererer sig til officielle Undersøgelser i 1923; siden da har der for flere Foreningers Vedkommende, f. Eks. Kontrolforeningerne, været en stærk Stigning i Antallet.

Deltagelsen i Landbrugets vigtigste Andelsvirksomheder 1923.

	Antal Foreninger	Antal Medlemmer		Antal Kreaturer	
		ialt	i %	ialt	i %
Andelsmejerier	1371	166,996	89,5	1,130,247	86,2
Andelslagterier	50	126,604	69,4	2,064,089	75,4
Ægsgalskredse	650	41,445	21,5	3,642,778	25,9
Kreatureksportforeninger	18	20,987	11,2	433,784	17,6
Kvægavlsforeninger	1228	27,840	14,7	251,118	18,8
Kontrolforeninger	889	24,151	12,9	349,194	26,6
Hesteavlsforeninger	335	21,227	12,5	120,913	23,3
Andelsfoderstofforeninger	1285	75,500	31,2	846,749	34,2
Andelsgødningsforeninger	1528	73,700	24,3	—	—

Naar Andelsbevægelsen har vundet saa stor Tilslutning blandt danske Landbrug, hænger dette sammen med en Række forskellige Forhold: Befolkningens naturlige Anlæg og gennemgaaende høje Kulturstandpunkt, Landets ensartede og jævne Bebyggelse med forholdsvis lidet afvigende Driftsformer, de mange mellemstore og smaa Landbrug, der i særlig Grad er interesseret i Andelsvirksomhed. Men selvfølgelig var ogsaa de vanskelige økonomiske Forhold i Slutningen af forrige Aarhundrede en medvirkende Aarsag til, at de første Andelsforeninger fremstod og vandt saa stor Tilslutning.

Nu er dansk Landbrug atter ude i en vanskelig økonomisk Periode, og dette vil medføre, at Mulighederne for yderligere Udvikling af Andelsbevægelsen vil blive prøvet, navnlig med Hensyn til Produkternes Afsætning. Det danske Landbrug er i endnu højere Grad end Landbruget i de fleste andre Lande afhængig af det udenlandske Marked. Som allerede anført er Landbrugets Omsætning med Udlandet og navnlig dets Eksport af afgørende Betydning for hele Samfundets Økonomi, men først og fremmest er Landbruget selv naturligvis interesseret i, at dets stadig voksende Overskudsproduktion kan finde Afsætning til en lønnende Pris paa det udenlandske Marked.

En økonomisk Krise i Landbruget rammer forsaavidt de enkelte Udøvere haardere nu end for 30-40 Aar siden, som den Kapital, der nu er bundet i Landbruget, er saa meget større, og Landbrugets Intensivering og Industrialisering som Helhed gør det mere følsomt overfor svingende Konjunkturer end dengang,

da det endnu for en væsentlig Del var en Selvforsyningsvirksomhed. Til Gengæld tør man vente, at den høje tekniske Udvikling, hvortil Landbruget er naaet, og den stærkt organiserede Samvirksomhed til Støtte af fælles økonomiske Interesser, giver det en væsentlig større Modstandskraft nu end under den forrige Landbrugs-krise.

Produktionsmæssigt set staar dansk Landbrug for Tiden højt, baade hvad Plante-produktionen og den dyriske Produktion angaar; men den stadig forøgede Konkurrence paa det engelske Marked, hvor Danmark har sin Hovedinteresse, og de stærke protektionistiske Tendenser, som kendetegner de fleste andre Landes Handelspolitik, vil gøre det absolut nødvendigt i Fremtiden at lægge den størst mulige Vægt paa at bevare og udvikle det gode Omdømme, som danske Landbrugs-produkter i Almindelighed nyder paa det udenlandske Marked, og at lette dem Adgangen til dette.

Hertil vil Landbrugets Organisationer ved deres indbyrdes Samarbejde og ved deres Indflydelse paa Regeringens Erhvervspolitik fremtidig kunne yde et væsentligt Bidrag.

O. H. LARSEN.

2. Skovbrug og Jagt.

De Jægere og Fiskere, der i „Skovtiden“ efter den sidste Istid befolkede Landet, maatte anlægge deres Lejrpladser og Beboelser saaledes, at de var beskyttede mod vilde Dyr. Bjørnen, Ulven, Lossen og Ræven blev Jægerfolkets Fjender, men Dyrenes Skind var eftertragtet til Beklædning og deres Knoabler til Redskaber. I den lyse Skov af Asp, Birk og Fyr, med Sump og med Krat, levede Elg og Urokse, Hjort og Vildsvin, Trane og Tjur o. fl., og disse Dyr efterstræbtes — foruden Skaldyr og Fisk — som den væsentligste Føde for Beboerne.

Da den første Bebyggelse og Opdyrkning af Landet fandt Sted, var Skovene ved deres store Udstrækning umiddelbart mere en Hindring for Beboerne end en Livsfornødenhed, som man særlig lagde Vægt paa at bevare. Der var Skov nok, Træer næsten overalt, og det gjaldt nu Landvinding for udvidet Agerbrug, hvilket krævede Skovrydning. Imidlertid skiftede Skovene selv Karakter. Skovfyrrer var i Tilbagegang, det blev „Egeblandingsskovens“ Tid. Nu herskede Egen, blandet med Lind, Ask, Avn og Bøg, og underneden dannede forskellig Opvækst, Hassel og andre Buske tætte Tykninger. Skoven gav fornøden Gavntræ og Brænde — og kunde bruges til Svinedrift. Agern og Bog gav Føde til Kongens, Herremændenes og Bøndernes Svin. Ogsaa Geder dreves i Skoven, og da der kom flere og flere Græssletter i denne, besattes den største Delen af Aaret tillige med Heste og Kvæg. Skovene udskiltes i mere kompakte Partier, længst borte fra Landsbyerne, ofte paa den utilgængeligste Jord, og i de mere aabne Partier med Græsning, nærmest Landsbyerne, og efterhaanden blev mange af disse Græsninger til store Overdrev, endnu længe besat med Trægrupper og enkelte Træer.

Den i det væsentlige fri og fælles Benyttelse af Skovene førte gennem Middelalderen og langt op i den nyere Tid til Ødselhed i Forbruget af Træ. Vanskeligt

føltes noget Ansvar overfor Skovenes Vedligeholdelse. Det aabne Ildsted krævede meget Brænde, og Risgærderne om Bolig, Vænge og Fægyde tog meget paa Underskoven. Da tilmed de mindre og de mest rette Stammer var bekvemmet til Husbygning og Redskaber, og man ogsaa for Svinenes Skyld fortrinsvis bevarede de gamle Oldentræer, foryngede Skoven vanskeligt sig selv, I samme uheldige Retning virkede Kreaturdriften, idet Husdyrene afbed Topskud af de unge Træer. Hertil kom Vildtets Skade, selv om denne dengang ikke kunde maale sig med Menneskers og Husdyrs Indgreb i Skoven. — Træsvindet øgedes fremdeles gennem Tiderne ved en Del industrielle Virksomheder, der brugte meget Træ, saaledes Jærnudsmeltning af Myremalm, navnlig i Egnen mellem Viborg, Silkeborg og Ringkøbing, Teglværksdrift og Kulbrænding. Enkelte Steder var Kalkbrænding (f. Eks. langs Mariager Fjord), Glassmeltning (Midtjylland), Saltkogning (østjyske Egne, Læsø) samt Fyrvæsen (Anholt) Aarsager til ødelæggende Skovhugst. Tilmed bredte Skovtyverier sig. Det naaede saa vidt, at betydelige Mængder Brænde maatte indføres, navnlig til København. Naaetræ til Bygningsbrug havde man allerede forlængst begyndt at indføre.

Faren for Træmangel blev da mere og mere øjensynlig, og efter Enevældens Indførelse søgte Regeringen ved Forordninger at indskrænke Hugsten og sørge for ny Opvækst. Dette blev dog endnu kun stykkevis og navnlig blot i Kronens Skove, og selv om nogle af de større Godsbesiddere begyndte at interessere sig for Bevarelse af Skovene, bl. a. ved Sammenkøb, saa hindredes Foranstaltninger herfor af Landbofællesskabet. Af Bestemmelserne i de forskellige Forordninger fremhæves (1670): „Alle Ejere, af hvad Stand og Vilkaar de ere, skulle dyrke og opelske deres Skove og Skovparter med Under- og Overskov; Olden- og Gavntræ maa ikke stævnes; Træer, egnede til Skibsbygning, skal overholdes; hvor Skov er forhugget, skal der atter saas eller plantes ny Skov af Eg, Bøg og Ask, og Hegn skal sættes“. Administrationen af Kronens Skove og Jagtvæsen forestodes indtil 1778 af en Overjægermester, og en Skov- og Jagtsession nedsattes til Paadømmelse af Skov- og Jagtsager. For at skaffe Penge solgtes i det 18. Aarhundrede en Del Statsskove. Ogsaa mange Privatskove gik i Handelen og faldt i Hænderne paa „Skovslagtere“. Nogen almindelig Standsning af Skovødelæggelserne naaedes ikke før i Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. I 1781 kom Forordningen angaaende Udskiftning og Drift af Statens Skove, og i 1805 kom den til Dels endnu gældende Forordning angaaende Udskiftning og Indfredning af private Skove. Enkelte Skovejere, saaledes bl. a. Grev *C. D. F. Reventlow* til Christianssæde, der i Statens Tjeneste virkede meget for Statsskovene, og Broderen, Grev *J. L. R.* til Brahetrolleborg, indfredede allerede fra 1770'erne store Skovstrækninger paa deres Godser og lagde Driftsplaner derfor. Først fra denne Periode kan der tales om selvstændigt Skovbrug her i Landet.

Skovforordningen af 1805 paabød først og fremmest Udskiftning af Fællesskabet, f. Eks. mellem Godsejerens Ret til Overskoven og Bøndernes Gærdsels- og Græsningsret. Af Forordningens endnu gældende Bestemmelser er de vigtigste: at Fredskove, hvortil de væsentligste af de i privat Eje værende Skove maa henregnes, ikke maa hugges for Fode, at Skovens Foryngelse skal ske, eftersom

Hugsten foretages, at Skoven ved Indhegning skal fredes for Kreaturer, at der i de første 10 Aars Ejertid efter Køb af Skov foretages et særligt Tilsyn med Hugsten. Iøvrigt overlades selve Driften til Ejerens Forgodtbefindende. Indtil et mere regelmæssigt Skovbrug indførtes, var „Plukhugstdrift“ brugt i de gamle Skove, hvor man overhovedet kunde tale om Skovdrift. Denne Driftsform holdt sig forøvrigt mange Steder, ogsaa efter at den „regulære“ Skovdrift blev almindelig kendt, og den anvendes endnu, særlig i mindre Skove. Den regulære Skovdrift medførte Inddeling i „Hugster“ (Afdelinger), Arealopmaaling, Opmaaling eller Taksation af Træmassen, planmæssig Foryngelse samt Tilplantning af Skovsletter, Moser m. m. Driftsformen blev mest indrettet som „regelmæssig Højskovsdrift“, og Skoven drives saaledes i ensartede og ensaldrende Bevoksningsdele. I de gamle Skove lagde man Hovedvægten paa Eg og Bøg, da disse hjemlige Arter lettest foryngedes ved „naturlig Besaaning“. Bøgen fik efterhaanden Overtaget. Man forsøgte ogsaa at indføre fremmede Naaletræer, og Plantning af saadanne tog i Løbet det 19. Aarhundrede mere og mere Fart, navnlig ved Nyanlæg af Plantager paa magre Jorder i Jyllands Hedeegne. Efter at *Hedeselskabet* paa Foranledning bl. a. af *E. M. Dalgas* i 1866 er stiftet, nærmer store Dele af Jylland sig efterhaanden til at blive Naaletræsland. Men ogsaa i de gamle Skovegne er Naaletræ, navnlig Rødgran, brugt meget til Udfyldning af Skovsletter, Arrondering af Skovgrænser og Afløsning af Bøg paa lettere Jorder.

Vort Skovbrug blev fra først af paavirket af tysk Skovbrug, dels fordi vore Forstmænds Uddannelse blev præget derfra, og dels fordi man her til Landet indkaldte Forstmænd fra vore sydlige Nabolande til at planlægge eller lede Skovdriften. Staten indkaldte saaledes 1763 fra Brunsvig *J. G. v. Langen*, der mest virkede i Nordsjælland, og tog i 1788 Hannoveraneren *G. V. Brüel* i sin Tjeneste (se Bd. VI p. 295). B. havde før Statstjenesten lagt Plan for nogle private Skove (se Bd. IV p. 731). Flere hannoveranske Forstmandsslægter — *Oppermann, Ulrich, Sarauw* — har siden de Tider virket indsigtfuldt ved dansk Skovbrugs Udvikling. — I 1786 indrettedes Forstundervisning ved „Holstenske Jægerkorps“ i Kiel, en kort Tid ogsaa ved „Sjællandske Jægerkorps“ i Helsingør. Senere indrettedes Undervisningen i København, fra 1863 ved Landbohøjskolen. En Skovbrugsundervisning i særpræget dansk Retning grundlagdes her, væsentlig ved Indsats af *P. E. Müller*, der bl. a. ogsaa har indlagt sig Fortjeneste ved banebrydende Studier af Skov- og Hedejord. En Begivenhed, der i høj Grad blev medvirkende til Udformningen af en særlig dansk Retning indenfor Skovbruget, blev Udgivelsen i 1878 af C. D. F. Reventlows Værk: „Forslag til en forbedret Skovdrift“ (udarbejdet i Begyndelsen af Aarhundredet, men ikke da udgivet). Nævnte Retning, hvis Principper allerede blev praktiseret paa Reventlows Tid, men atter var trængt tilbage, slog — i Modsætning til den ellers almindelige Anskuelse — til Lyd for, at Skovbrug er en produktiv Virksomhed, der kan bringes til at give almindelig Rente af de i Bruget indestaaende Kapitaler, navnlig ved Indførelse i den regulære Drift af passende stærke Udhugninger (Tyndinger) i Træbestanden. Denne Reventlowske Retning har modtaget stærke Impulser saavel fra tysk som navnlig fra fransk og engelsk Skovbrug, men er i sin Helhed oprindelig dansk.

Danmarks nuværende Skov- og Plantageareal udgør 367,000 ha, hvoraf 323,000 er bevokset, Resten Tjenestejord, Eng, Mose, Sø, Vandløb, Veje m. m. samt et betydeligt Areal, indtaget til Skovkultur, især i Jyllands Hede- og Klitegne. 7,5% af Danmarks Jord er saaledes skovbevokset, hvilket i Forhold til Gennemsnittet for Europa (20-30%) maa kaldes skovfattigt. Omend Skovene er nogenlunde jævnt fordelte over hele Landet (for Øerne 9,2%, for Jylland 6,7), er dog nogle Egne særlig skovrige (Nordsjælland, Dele af Midtsjælland, af Midt- og Østlaaland, af Sydfyn, sydøstjyske Fjordegne, Silkeborg-Frijsenborgegnen, Roldskoveggen og flere Hedeskovegne), og ikke faa Egne er meget skovfattige. Det skovrigeste Amt er Bornholms (15,2%), derefter Frederiksborg (14,1) og Aarhus (11,4). Det skovfattigste Amt er Tønder (1,7), dernæst Holbæk (5,2). Danmarks Skovareal blev imidlertid fordoblet i Løbet af 1800erne; mindst var Arealet vistnok (3-4%) henvend 1840, da en Del Skovrande og Holme var udlagt som Vederlag for Gærdssels- og Græsningsret i de indfredede Skove. Siden 1881 er Arealet forøget med 112,000 ha. Denne Tilvækst skyldes overvejende Plantager i Jylland. Ved Indlemmelsen af de sønderjyske Amter tilkom yderligere 18,000 ha. Fordelingen af det bevoksede Areal efter Træart ses af nedenstaaende Tabel.

	Det bevoksede Skov- og Plan- tageareal ha	Bøg %	Eg %	Andre Løvtræer %	Tils. Løvtræer %	Naale- træer %	Krat %
Øerne	122,500	53,8	8,1	12,8	74,7	24,6	0,7
Jylland	200,500	17,0	2,8	7,5	27,3	72,4	0,3
Danmark	323,000	31,0	4,8	9,5	45,3	54,3	0,4

En Del Eg og andet Løvtræ findes blandet i Bøgeskoven. Almindeligst af a. Løvtræ er Ask, Birk, Æl, Ælm, Ær og Avn. Aar 1800 fandtes for hele Landet kun meget faa % Naaleskov, i 1881 kun 23%. Det sydlige Jylland har kun 37%. Næst Rødgran er Ædelgran, Lærk og Skovfyr, samt i Hedeplantagerne Bjærgfyr almindeligst.

Af nævnte Arealer hører 236,000 ha til 700 større Ejendomme (paa mindst 50 ha). Heraf er Statens Skove (med Sorø Akademi og Klitplantagerne) 80,000, Kommuneskove 8000, Hedeselskabet ejer 5000, Stiftelser 10,000, Resten 133,000 hører til private Godser og Gaarde. Af mindre Skov- og Plantageejendomme (87,000 ha), hvoraf de fleste hører til Bøndergaarde, har Jylland forholdsvis flest, derefter Fyn.

Det store Brug anses for det fordelagtigste i Skovbruget, bl. a. fordi et saadant kan bære sagkyndig Ledelse. De egentlige Statsskove bestyres i 28 Skovriderdistrikter og den øverste faglige Ledelse er *Direktoratet for Statsskovbruget*. Sorø Akademi har 2 Skovriderdistrikter. Klitvæsenet ledes af 4 Overklitfogder, hvoraf 1 Klitinspektør. Hedeselskabets Plantningsvirksomhed ledes af Bestyrelsens Kommitterede samt en Del Skovridere m. fl. Ogsaa de fleste større private Skovdistrikter har teoretisk uddannede Forstmænd som Skovridere. I Jylland findes 5 Foreninger af Smaaskovsejere, paa Fyn 1, hver med en fast ansat Konsulent. I

1888 stiftedes *Dansk Skovforening*, hvis Formaal er at virke til Fremme af Skovbruget og de dertil knyttede Virksomheder. I Tilknytning til det praktiske Skovbrug virker *Statens forstlige Forsøgsvæsen*, hvis nuværende Ordning og Ledelse er indrettet af *A. Oppermann*.

De danske Skove indeholder nu væsentligst kun Bevoksninger frembragte ved eller stærkt prægede af forstligt Arbejde. Store Dele af Skovene staar paa en Jordbund, der er vraget af Agerbruget. Dansk Skovbrug er dog gennemgaaende intensivt. Vedudbyttet, der veksler stærkt efter Jordens Bonitet og Klimaets Beskaffenhed, er som Helhed steget betydeligt i det sidste Hundredeaar og navnlig i den sidste Menneskealder. Det samlede Vedudbytte anslaaes (1922-23) til 1,570,000 m³ aarlig (for Øerne de 56 0/0), mest Løvtræ, da de fleste Naaletræbevoksninger endnu er unge, med en Salgsværdi af 26 Mill. Kr. (for Øerne de 62 0/0). Indførslen af Træ var samtidig 109 Mill. Kr., Udførslen af indenlandsk Træ 5 Mill. Kr. Nævnte Vedudbytte er pr. ha for Øerne, Jylland og hele Landet henholdsvis 7,2, 3,4 og 4,9 m³. Danmarks Skoves Produkter er for største Delen Brænde, men man tilstræber for det større Udbyttes Skyld at frembringe saa meget Gavnt træ som muligt. Vort Skovbrug er i Hovedsagen blevet en produktiv Virksomhed, der kræver normal Forrentning af de Kapitaler, det har indestaaende. Derfor søger Bruget — ved Siden af, at ogsaa Skønhedsværdier og Naturomraader bevares — at udnytte hele sit Areal rationelt ved at dyrke den Træart, der efter de forskellige Jorders Beskaffenhed og Beliggenhed forventes at ville give størst Udbytte. Men ikke alene om Træart spørges der, ogsaa om Trærace og Proveniens. Vore Skoves vigtigste Gavnt træprodukter finder følgende Anvendelse. Eg: Vognfabrikation, Havnebygning, Møbler, Parketstav, Hegnspæle. Bøg: Smørdritler, Magarineæsker, Træsko, Vogntræ, Redskabsskaffer. Ask: Redskabsskaffer, Vogntræ. Rødgran: Bygningstømmer, Ledningsmaster og -Pæle, Piloterings- og Bundgarnspæle, Lægtehegn, Pakkasser, Træld, Papir. Skovbruget ernærer 21,000 Personer eller 2 0/0 af Landets Jordbrugere. Medens Skovene tidligere var lempeligt beskattede, er Skovbrugets Skatter til Stat og Kommune steget meget siden Ejendomsskyldloven af 1903, og tynger for Tiden saa haardt, at de truer Brugets vedvarende Produktivitet. Ejendomsskyldværdien af de danske Skove og Plantager kan (1924) anslaaes til 180 Mill. Kr.

Jagtens Udvikling. Da Oldtidens Folk bosatte sig som Agerdyrkere og Kvægavlere, blev Jagten fra at være Erhverv for Menigmand en Ildræt for dens særlig lidenskabelige Dyrkere. Med Tiden tiltog Herremændene sig Eneret dertil. Vildtet, som vel blev trængt noget tilbage ved Landbrugets Udbredelse, fandtes dog i Mængde paa Adelens og Kongens Vildtbaner. Den fornemste Jagt drives en Tid lang til Hest med Bue og Pil, mest paa Hjort og Vildsvin. Falke- og Parforcejagt har været dyrket som kongelig Jagt, og kongeligt Fasaneri og Meute blev anlagt. For ulovlig Jagt sattes mærkeligt strænge Straffe, der understregede Jagtens privilegerede Betydning. Ved Enevælden tilskrev Kongen sig al Jagt, men i Reglen fulgte Jagtret med i Adelens ny Privilegier og blev saaledes knyttet til Godserne. Ikke sjældent klagede Bønderne til Kongen over Vildtskade paa Markerne. Sikkert har dog Vildtstanden varieret en Del med Tid og Sted. Af Rovdyr

var Ræven almindeligst, men Ulve fandtes, især i Jylland, og undertiden maatte der holdes offentlige Ulvejagter til Beskyttelse af Befolkning og Husdyr. Ved Landbo-reformerne og Skovenes Indfredning blev Vildtstanden formindsket, men ved „Op-sparing“ voksede den atter henimod 1850. Ved Forordningen af 1840 blev Jagtret som Princip knyttet til Ejendomsret. 1851 kom Bestemmelser om Aflønningsret, hvorefter Godsernes Jagtomraader formindskedes betydeligt. Jagtudbyttet var iøvrigt ikke stort, man fredede Vildtet, som nu mest bestod af Raadyr, Harer, Agerhøns og Graaænder. Jagt med Hund udvikledes. En ny Jagtmode kom med det private Fasaneris Indførelse (1875), og en almindelig Bevægelse bredte sig i Jægerkredse for rationel Vildtpleje og Jagtudøvelse. Reviret arronderes, ulovlig Jagt og Rovvildt bekæmpes. Vildtplejen bliver et Brug, til Dels erhvervsmæssigt, Jagten en sportslig Adspredelse. For at fremme de ny Maal stiftedes Dansk Jagtforening i 1884. Jagtloven af 1894 samlede de gældende Regler om Jagt og indførte Fredning af visse Dyr og Fugle. Selv om Jagt, bl. a. paa Grund af en større Vildtstands Skade paa Mark og i Skov, i Almindelighed ikke her i Landet vil kunne give økonomisk Nettoudbytte, kan man dog ikke se bort fra den Biindtægt, den kan give, eller fra den Rolle, Vildtet har som Handels- og Brugsvare (2 à 3 Mill. Kr. aarlig) eller som Bestanddel af Landets Fauna. Endvidere beskæftiger Jagten paa de større Godser en Del Jagtbetjente. Værdien af Jagtleje var i 1914 i Landets forskellige Egne 15-140 Øre aarlig pr. ha. Som en Form for egentlig Erhvervsjagt maa nævnes Fiskeres Strand- og Havjagt.

Paa Grund af den stigende Folkemængde og Bebyggelse har Vildtet nu ringere Kaar end tidligere. Bestanden bestaar væsentlig af følgende Arter. Kronvildt findes kun i Egne af det østlige Midtjylland, hvorfra det forøvrigt breder sig til de ny Plantager. Daavildt haves i stadig aftagende Bestand paa enkelte Godser, navnlig paa Øerne. Raavildt er mere eller mindre almindeligt i de fleste af Landets Skovegne. Haren, der først blev almindelig med Agerbruget, er vel vor mest populære Vildtart. Agerhønen er de fleste Steder i Aftagende, og ligeledes Fasanen, da mange Godser af økonomiske Grunde ikke øger Bestanden. Urfuglen findes i nogle Hedeegne. Paa Træk skydes, navnlig i visse Egne, en Del Skovsnepper. Endelig skydes en Del Ænder og Gæs m. m. ved Mose, Sø og Strand.

O. G. KONRADSEN.

3. Havebruget.

Havebruget er bleven kaldt Landbrugets yngre Søster, og givet er det, at indenfor de to nærbeslægtede Jordbrug har Dyrkningen af Brødkornet paa Ageren overalt gaet forud for den havemæssige Kultur af Grønsager, Lægeplanter, Krydderurter, Frugt og Prydplanter. Markbruget er Havebrugets Forudsætning.

Her i Danmark kendes Kornarterne allerede i Broncealderen, og i Jernalderen har Bopladserne beskedne Havelodder med Grønkaal, Ærter og Hestebønner; stort mere har Danerne ikke kendt. I de vidtstrakte Skove samledes Skovæbler, Hasselnødder, Hyldebær til Opbevaring om Vinteren, ganske ligesom Egernet indretter sig sit Forraadskammer.

Hverken Kaal, Ærter eller Bønner voksede vildt i de nordiske Lande, og Haven stod altsaa fra første Færd under fremmed Indflydelse med fra Syden indførte Kulturplanter. Selv Rodfrugter, der — som Pastinak og Gulerod — var almindeligt Ukrud paa de hjemlige Agre, blev sandsynligt indførte i forædlede Former.

Ordet Have er af oldnordisk Rod, men den oprindelige Betydning af „haghi“ var Hæk, Hegn, Gærde, først senere forstod man ved Haghi eller Haffue selve det indhegnede, opdyrkede Jordstykke. Tilsvarende ændret Betydning fik Garth, egentlig ligeledes Gærde eller Hegn, i senere Tider Gaardsplads, Landejendom. I sammensatte Ord brugtes Gaard og Have saa nogenlunde i Flæng. Abildgaard, Urte- og Kaalgaard er Haver, Kirkegaarden de Dødes Have, omvendt har Dyrehave, Ko- og Hestehave, Folehave intetsomhelst med Havedyrkning at gøre, men er Dyrenes indhegnede Græsgange.

Selv om dansk Havebrug kan spores allerede i Oldtiden, tog det først Fart efter at Kristendommen havde fortrængt Hedenskabet. Fremmede Munke og Nonner grundlagde en Vrimmel af Klostre, af hvilke næppe nogen har manglet en Urtegaard. Mange i Norden hidtil ukendte Kulturplanter blev Klosterhavens regelmæssige Beboere og bredte sig herfra til Borghaverne. Adskillige af Middelalderens Haveplanter er senere gaaet ud af Dyrkning. Hverken Hjertespænd, Melisse, Poleymynte, Benediktinertidsel, Ellensrod, Isop, Mesterrod, Løvsstikke eller Slangerod findes i Nutidens Haver. Hvide Liljer stod i høj Yndest, men Roserne var enkeltblomstrende Sorter; de fyldte, forædlede Haveroser kendte Klosterhaven ikke.

I Køkkenhaven dyrkedes væsentligt samme Arter som i vor Tid, men i langt ringere Sorter. De i Amerika hjemmehørende Kartoffel, Tomat, Havebønne og Tobak manglede selvfølgelig, ligeledes Rabarber.

I Valdemarernes straalende Tidsalder fik Havebruget et stærkt Fremstød. Absalon lod indkalde den franske Munk *Abbed Vilhelm*, „Danmarks Havehelgen“. Som Leder af Eskilsø Kloster, senere af Æbelholt Kloster (ved Arresø) udrettede Vilhelm gennem 40 Aar et stort Arbejde i Havedyrkningens Tjeneste.

Valdemar Sejrs „Jydske Lov“ søgte at værne Haven imod Tyve og Voldsmænd, tilraadede Indhegning og satte Straffe for Overtrædelser af Loven.

Med Renæssance og Reformation brød en ny Tidsalder frem og Havebruget fik et nyt kraftigt Fremstød. Klosterhavens Opgave var endt, Herregaardshaven blev førende, Forbilledet for Borgeres og Bønders Kaal- og Abildgaarde. De adelige Godsherrer anlagde ofte pragtfulde Haver ved Slottene, i italiensk Stil.

Betydelig Rækkevidde for dansk, økonomisk Havebrug, særlig Køkkenhavedyrkingen, fik Christian II's Indkaldelse 1516 af hollandske Bønderfamilier, der bosatte sig paa Amager, oprindeligt for at forsyne Københavns Slot. Senere blev meddelt, at „Amagerne“ skulde lære de Danske at omgaas med Rødder og Løg samt Haver at anlægge. Ikke blot for Dyrkningens, men ogsaa for Afsætningens Vedkommende blev Amagerne, som udmærkede Handelsfolk, de danske Havebrugeres Læremestre.

Blomsterhaven modtog store, værdifulde Forøgelser; Tulipaner, Kejserkroner, Hyacinter og andre østerlandske Blomsterløg holdt Indtog i Nordens Haver. Dem